

В.А. Кудlach

Одеські виставки Бориса Едуардса

Окрема тема – організація прижиттєвих виставок Бориса Вільямовича Едуардса (1860-1924) в Одесі, який, власне, започаткував виставки скульптури у нашому місті. Персональних у нього було чотири: 1885, 1887, 1899, 1918 роки.

1885

За станом здоров'я Борис Едуардс передчасно покинув Петербурзьку академію мистецтв і наприкінці 1882 року повернувся до Одеси, де продовжив займатися скульптурою. Впродовж 1880-х років він здійснив кілька поїздок до Москви й Петербурга – тодішніх найбільших культурних центрів Східної Європи. Крім виставок, у колишнього учня академії був і чисто практичний інтерес: отримати звання «класного художника», яке давало більше можливостей на педагогічній ниві.

Початок творчої діяльності Бориса Едуардса припадає на 1883-1884 роки. Так вважав І. Антонович, автор відомого нарису «Скульптура Б.В. Едуардса, 1884-1899» (Одеса, 1899). У цей час Едуардса полонила естетика «передвижників». Щодо формально-стилістичних ознак, то вже в ранніх роботах йому вдалося уникнути сухої академічності. Це, швидше, симбіоз класицизму і реалізму. На цю особливість творів скульптора звертали увагу журналісти¹. У зазначений період було створено більшість відомих робіт першого етапу творчості майстра: «Портрет професора Никодима Кондакова»; «Портрет архітектора Льюїса»; «Портрет піаністки Єсипової» (усі теракота).

Никодим Кондаков відіграв помітну роль у самоствердженні скульптора. Відомий історик мистецтва, візантолог і дослідник староруського мистецтва, протягом 1870-1888 років викладав у Новоросійському університеті, а також опікувався Одеською рисувальною школою. За його наполяганням при школі було створено художньо-промислове училище, у якому Едуардс викладав ліплення та гончарну справу. Він не переривав зв'язків з Одесою і після того, як переїхав до Петербурга.

У 1885 році відбулася перша персональна виставка скульптора у тому просторі, в якому дванадцять років тому перед «Христом у пустелі» І. Крамського Едуардс дав собі слово стати на стезю художника – у Малому залі Старої біржі.

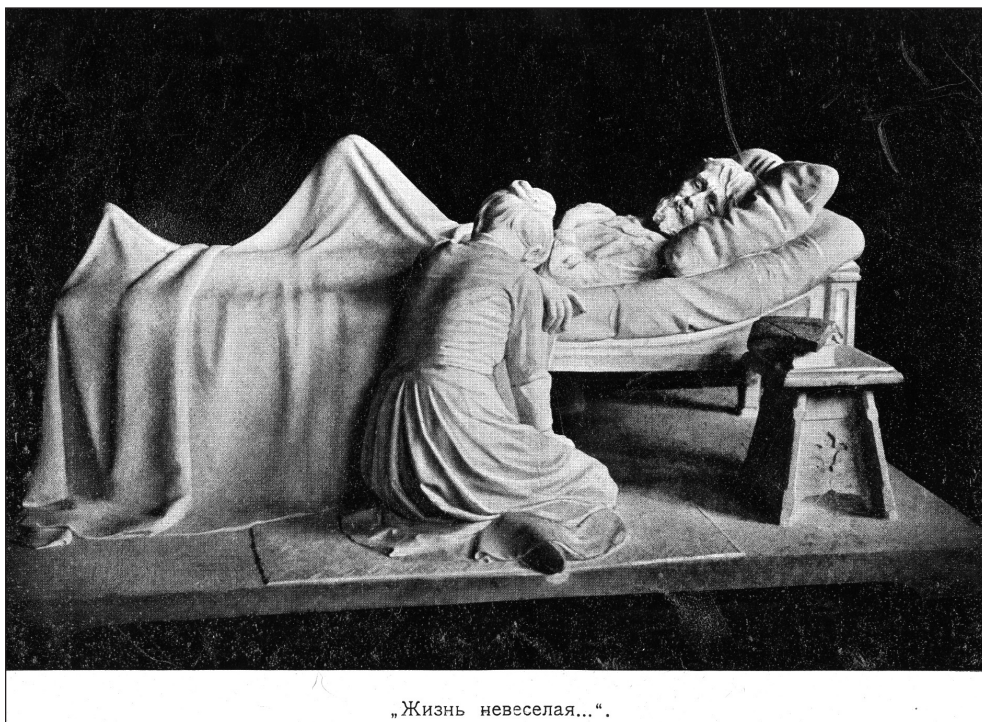
Експозиція містила роботи з гіпсу й теракоти. В історію вона увійшла як перша скульптурна імпреза у «Другій Пальмірі». Крім вищенаведених творів, на ній були представлені «Несподівані вісті» та «Пестуня». У цей час Едуардс, як і багато демократично налаштованих мистців, цікавиться творчістю Т.Г. Шевченка, створює скульптуру «Катерина» (1885)². Успіх молодого «художника-скульптора» (як він себе визначав) привертає до нього усе більшу увагу громадськості.

Ймовірно, саме цього року Борис Едуардс знайомиться з майбутньою дружиною, актрисою Тетяною Дмитрівною Ухтомською (Лентковською), яка є одним із нащадків давнього князівського роду Рюриковичів. Ухтомська мала успішне турне в провінції Росії (про казанський бенефіс примадонни було повідомлення в «Одеском листке» від 27.01.1885). Тетяна Ухтомська, на мою думку, могла стати прообразом для скульптурного зображення Катерини. За рік у подружжя Едуардсів народився син Олександр. Саме у цей час скульптор звернувся до образу «Шурки» (1889)³ (див. іл. с. 94) – однієї з найбільш популярних його скульптур.

Цей рік пам'ятний також тим, що Одеська рисувальна школа, вихованцем якої був Борис Едуардс, перейшла у власне приміщення по вулиці Преображенській, 12 (нині № 16).

1887

Про публічність скульптора свідчить влаштування в Одесі його другої персональної виставки, яка відбулася у приміщенні Англійського клубу в квітні 1887 року. Борис Едуардс заявляє про себе як скульптор-психолог. За мотивами поезії І.С. Нікітіна він створив скульптуру «Життя невеселе». Це одна з кращих робіт раннього періоду його творчості, своєрідна ремінісценція на твір «Невтішне горе» (1884) його улюбленого І.М. Крамського. Нині цю роботу Едуардса можна бачити в експозиції Миколаївського державного художнього музею імені В.В. Верещагіна. Паралелі, що напрошуються в контексті російського мистецтва тієї пори, не говорять про якесь епігонство молодого скульптора. Це свідчить швидше про те, що Едуардс пройнявся проблематикою демократично налаштованої частини суспільства і у своїй творчості оригінально виразив пануючі на той час передові художні тенденції Росії.

«Життя невеселе». 1887 (гінс). За мотивами вірша І.С. Нікітіна.
Миколаївський державний художній музей ім. В.В. Верещагіна.

Складно говорити про комерційний успіх проекту молодого скульптора, адже багато своїх популярних творів у різних техніках він неодноразово повторював. Однак, є одна обставина, яка говорить на користь того, що виставка мала успіх: влітку Борис Едуардс відправляється у Францію, де займається в паризьких студіях популярних на той час Мерсьє, Жуліана та Антокольського.

У цей період Едуардс створив також такі роботи, як «Пестуня», «Дозвольте пересвідчитись» (ескіз), «Цікаво» (ескіз); портрет скульптора Пармена Петровича Забелло-Забіли (бюст), два бюсти Луї Пастера (мармур, бронза) (див. іл. с. 94), бюст Карелії Христофорівни Рубінштейн – матері відомого російського композитора. Останні були тісно пов'язані з Одесою.

1899

Бурхливий розвиток Одеси, яку забудовували усе новими респектабельними будинками в пануючому тоді неостилі та новопосталому стилі модерн, фасади й інтер'єри яких прикрашалися ліпниною та скульптурою, давав майстерні потік замовлень. Активність і працьовитість Бориса Едуардса у цей період просто вражає. Одночасно Борис Едуардс працює над кількома проектами у станковій та монументальній скульптурі.

Хотілось би згадати про його роботи для будинку судових установ. Потрібно окремо відзначити участь Б.В. Едуардса в оформленні таких знакових для міста будівель, як Нова біржа (нині філармонія) та дохідного будинку О.П. Руссова на Соборній площі, які зводилися приблизно одночасно⁴. Для Нової біржі Едуардс виконав бюст архітектора Олександра Бернардацці (1900), який її не тільки будував, але й переробив проект, виконаний австро-чеським архітектором, переможцем конкурсу, членом Одеського відділення Російського технічного товариства Вікентієм Прохаскою. Алгоричні бронзові фігури, що прикрашають інтер'єр великого залу (вони розміщені в нішах), виконані, найвірогідніше, в майстерні Едуардса, а зовнішні прикраси вікон – Марком Молінарі⁵. В роботах також брав участь Леопольд Менціоне⁶.

Щодо будинку Руссова, то Борису Едуардсу належить фасадна скульптура. У цих роботах була задіяна також майстерня Івана Паоліні⁷, який вважався одним із кращих скульпторів Одеси. Художнє рішення фасаду будинку розроблене художником-архітектором Валеріаном Шмідтом.

* * *

Помітною подією у мистецькому житті Одеси стала третя персональна виставка Едуардса, яка відкрилася 13 березня 1899 року в Зимовому саду Воронцовського палацу. Вона була приурочена 15-літтю творчої діяльності митця. Про її значущість свідчать відгуки в одеській пресі. Вже наступного дня в газеті «Одесские новости» з'явилася ґрунтовна стаття історика мистецтва, професора Новоросійського університету Олексія Павловського, яка була завчасно підготовлена. Автор статті детально характеризує представлені твори, роблячи акцент на психологізмі образів.

Важливо відзначити, що Борис Едуардс розглядав свою місію художника також з моральних позицій, у яких релігійна складова відігравала помітну роль. Його твори пройняті милосердям, співчуттям, прагненням зрозуміти і підтримати людину у тяжкій для неї часи. Це яскраво виражено у таких творах митця, як «Не підходьте, не підходьте!», «Розрада», «Слава в вишніх Богу», «Облиште її». Остання із названих робіт стала центральною у цій імпрезі, задля якої Борис Вільямович переніс дату відкриття виставки на рік пізніше (вона здобула срібну медаль на Всесвітній виставці в Парижі 1900 року).

«Не підходьте, не підходьте!» – твір, навіяний оповіданням Всеволода Гаршина «Красный цветок». Можливо, прототип головного героя скульптор знайшов у психіатричній лікарні А.В. Чаушанського, яка розташовувалася у Софійському провулку (пізніше напроти лікарні Едуардс збудує особняк). Тоді скульптор мешкав у будинку Кароводіна, що знаходився на розі згаданого провулку і вулиці Софіївської. Робота була схвально сприйнята критикою і відтворена, як і більшість представлених на виставці робіт, на сторінках одеської періодики. У ній Едуардс чи не вперше, прагнучи живописної виразності, поєднав мармур і бронзу. Щоправда, сучасники цей експеримент не завжди сприймали схвально, оскільки враження цілісності приносилася в жертву декоративності.

Серед інших робіт, які привернули підвищену увагу публіки, «Слава в вишніх Богу» та «Розрада». У наступний період Борис Едуардс взяв участь в академічних виставках, і його скульптурна композиція «Слава в вишніх Богу» була закуплена для Російського музею Олександра III (нині Державний російський музей – ДРМ), де вона, серед інших робіт Едуардса, нині перебуває.

Цікаво, що робота була закуплена саме напередодні заснування музею. Згідно зі статутом, первісно протягом п'яти років закуплені твори зберігалися у фондах Петербурзької АМ, і лише потім передавалися до ДРМ.

В образі двох героїнь скульптурної композиції «Розрада» зображені дружина Б. Едуардса та її сестра. Зазначимо, що Тетяна Ухтомська також стала прообразом головної героїні барельєфу «Слава в вишніх Богу» (безперечно, у пам'яті зринає «Пііта» Мікеланджело). Античність, ренесанс хвилювали уяву художника. Своїми судженнями, висловленими в неопублікованій повісті «Агнеса», він ніби продовжує полеміку Леонардо і Мікеланджело щодо першості живопису та скульптури «... Скульптура у кращому сенсі є найчистіша і найвитонченіша галузь пластики, і саме тому більшість частини публіки вона недоступна», – писав Едуардс у вищезгаданій повісті.

«Ви знаєте, мати у розпорядженні такий обмежений матеріал, як глина, гіпс чи шматок мармуру – однотонний, холодний, і підпорядкувати його своїй владі, змусити жити, і так жити, щоб інші відчували, затамувавши подих, стояли заворожені, не вірячи, що перед ними холодний камінь, – це велике мистецтво. Це дар Божий, який не піддається ніяким математичним викладенням, ніякому обліку, і не вирішується ніякими логарифмами, хоч і повинен сказати, – наука має певну мету – встановлювати істину».

1918

У 1918 році міським головою Одеси став прихильний до мистця Михайло Васильович Брайкевич (1874-1940), який раніше виконував обов'язки мера. Того року Борис Вільямович очолив Одеське художнє училище. Думаю, цей збіг обставин не випадковий. З Брайкевичем Едуардса поєднувала велика дружба. Відомо, що Михайло Васильович в еміграції став душеприкажчиком Едуардса і до нього потрапило багато архівних документів скульптора. В колекції Брайкевича (він, зазначимо, віддавав перевагу художникам кола «Мир искусства») було дві роботи Бориса Вільямовича – «Розрада» і «Пророк».

На цей період припадає четверта персональна виставка скульптора в Одесі, яка відкрилася 25 червня 1918 року у двох нижніх залах училища. Очевидно, тоді Едуардс подарував цьому закладу бюст Л.-Д. Іоріні, який в його устоях можна бачити й сьогодні⁸.

Експозиція включала понад 80 творів митця, свого роду підбиття підсумків тридцяти п'ятирічного творчого шляху художника. Критики відзначали унікальність експозиції і низьку відвідуваність виставки, що й не дивно в умовах громадянської війни.

«Посетивший ретроспективную выставку скульптора Эдуардса, – читаємо на сторінках «Одесских новостей», – уходит оттуда с приятным впечатлением. Несомненно, что только при одновременном обозревании значительного числа работ определенного художника, можно достаточно уяснить себе его творческое лицо и уловить преобладающие особенности его творчества».

Розрада. 1897. Двофігурна композиція.
Мармур. Вис. 56,5. ОХМ. Спр. на плечі з
тильн. сторони: Б. Едуардсґ. Одесса. 1897.
(СК-50)

Христос і грішниця («Облиште її!»).
1894-1899. Двофігурна композиція.
Мармур. Вис. 199. ОХМ. Зл. на основі:
Б. Едуардсґ. Одесса. 1899; в центрі:
«Оставьте ее!» (СК-37)

Не підходьте. 1892. Мармур,
бронза

**Портрет скульптора і педагога
Луїджі-Доменіка Іоріні.** 1911.
Бюст. Бронза. Вис. 111. ОХУ.
(Публікується вперше)

Центральне місце в експозиції займали ескізи та моделі для пам'ятників Олександрову Суворову в Очакові й Римніку. Серед інших робіт, які відзначала преса, – «Після обіду», «Приємне підношення», «Мій дорогий учитель Іоріні», вищезгадувані портрети Луї Пастера, скульптора Пармена Забіли, а також барельєф Тетяни Ухтомської – дружини Едуардса; популярний бюст «Шурка», «Проти вітру», «Св. Цецилія» та ін. Про цю виставку писали письменник О. Федоров, професор Шпонька, А. Муров, журналіст під псевдо «Аттїлл».

У цій статті не торкаємося участі Бориса Едуардса у виставках Товариства південноросійських художників, де він, принагідно відзначимо, відповідав за організацію пересувних виставок товариства, переважно у містах півдня України.

Березень 1918 року в історичних анналах відзначений ще однією подією: при владі гетьмана Скоропадського, коли ситуацію в місті контролювала німецька адміністрація, в Одесі був відновлений пам'ятник Катерині II, перед тим знесений більшовиками. Не виключено, що він був відтворений завдяки формам, які зберігалися в Едуардса. Борис Вільямович під час урочистостей знаходився серед натовпу...

Вимушена імміграція Бориса Вільямовича спершу в Туреччину, Константинополь (де залишилася його сім'я), а згодом на Мальту у квітні 1919 року, і несприйняття ним більшовицького режиму, унеможливила його подальшу виставкову діяльність на Батьківщині. Участь Едуардса у виставках за кордоном – це окрема тема, хоча варто зауважити, що відомості про це вкрай мізерні.

Автор висловлює подяку дирекціям Одеського художнього училища, Одеського художнього музею, Державному архіву Одеської області, відділам мистецтв, краєзнавства «Одесика», редакційному відділу ОННБ за сприяння в роботі над цим матеріалом.

Література

1. Антонович И. Скульптор Б.В. Эдуардс : (к выставке его произведений) // Одес. листок. – 1899. – 14(26) марта.
2. Товарищество южнорусских художников : биобиблиогр. справ. : в 2 ч. / сост. : В.А. Афанасьев, О.М. Барковская ; ред. : Г.Д. Зленко, И.С. Шелестович ; Одес. гос. науч. б-ка им. М. Горького – Одесса, 2000. – 302 с. : ил.
3. Богдановский А. Несколько слов по поводу выставки Эдуардса // Одес. листок. – 1899. – 17(29) марта.
4. Державний архів Одеської області (ДАОО), ф. 154, оп. 1.
5. Виставка скульптури Б.В. Эдуардса // Одес. листок. – 1898. – 10(22) дек. *Щодо відкриття ретроспективи (1894-1899) виставки творів Едуардса.*
6. Виставка скульптури Б.В. Эдуардса // Одес. листок. – 1899. – 11(23) февр. *Про очікувану виставку і причини затримки її відкриття.*
7. Дорошевич В. Скульптор-психолог // Одес. листок. – 1899. – 23 марта. *Мініатюри у прозі на теми скульптур Едуардса «Пророк», «Верую!», «По дороге в Колизей», «Христос и грешница».*
8. Золотов С. Юбилейная выставка : 25-летие скульптора Б.В. Эдуардса // Одес. листок. – 1918. – 24 июня (7 июля).
9. К выставке скульптуры Эдуардса // Одес. листок. – 1899. – 6(18) марта. *Щодо розміщення виставки Едуардса у дворіку палацу графа Воронцова і відкриття її 24 березня.*

10. Одесса. Виставка произведений скульптора Б.В. Эдуардса : фото // Одес. новости : ил. прил. – 1899. – 21 марта. – С. 10-11, 6 ил.
11. Одесская жизнь // Одес. новости. – 1899. – 13 февр.
Про виставку Едуардса.
12. Павловский А. Виставка Б.В. Эдуардса // Одес. новости. – 1899. – 14 марта.
13. Поль Л. Парижская выставка : русский худож. отдел // Одес. листок. – 1900. – 13(26) мая.
Зокрема про твори Б. Едуардса та М. Каплана.
14. Пр[офесор] Ш[понька]. Виставка творів академіка скульптора Б. Едуардса // Вільне життя. – Одеса, 1918. – 7 лип. (24 черв.).
15. Саминюк (Самьянок?) Л. Виставка работ Б.В. Эдуардса в ОХМ // Одес. вестн. – 1993. – 2 февр.
16. Скульптурная выставка Б.В. Эдуардса в Одессе : фото // Одес. листок : ил. прил. – 1899 – 14(26) марта. – С. 11. – Ил.: Б.В. Едуардс (фото); «Несподівані вісті»; «Життя невеселе»; «Життя терпеливе»; «Пророк»; «К.Х. Рубінштейн»; «Шурка»; «Християнська мучениця»; «Портр. артистки моск. імп. театрів А.М. Маркової»; «По небу полуночи ангел летел»; «Не підходьте!»; «Після обіду»; «Медальйон-портрет».
17. «Слава в вышних Богу» : статуя Эдуардса : [«Мученица христианства»] // Театр. – Одеса, 1896. – 14, 19 янв.
18. Федоров А. Б.В. Эдуардс : к 25-летнему юбилею // Жизнь. – Одесса, 1918. – № 6 (июль). – С. 11-12 : ил.
19. Шкляревский А.С. Три скульптуры Б.В. Эдуардса / А.С. Шкляревский. – Одесса, 1899.

¹ «По счастью, академизм не отравил нашего скульптора, и его старшие товарищи увенчали его званием почетного академика», – писав у часопису «Вільне життя» письменник Олександр Федоров у зв'язку з відкриттям ретроспективної виставки митця 1918 року.

² Це було типове для того періоду творчості скульптора побутово-психологічне рішення сцени: зажурена Катерина сидить з відецем під криницею (згадаймо «Альонушку» В. Васнецова). З виставки скульптуру придбав «любитель-провінціал», архітектор Шимкевич, який вивіз її в Тифліс. (Місцезнаходження не відоме).

³ Під час роботи над бюстом хлопчику виповнилося два з половиною роки. Збереглися репродукції фото, які скульптор при цьому використовував. Гіпсовий варіант твору вперше демонструвався на одній із виставок 1889 року.

⁴ Біржа постала у період 1894-1899 рр., а будинок Руссова зводився протягом 1897-1900 років.

⁵ Марк Луїджі Молінарі (1868-19..?), колишній випускник ОРШ, син скульптора, що приїхав з Італії. Крім Нової біржі, Марк Молінарі брав участь у скульптурно-декоративному оформленні Миського театру, готелю «Брістоль» (нині – «Красний») та ін.

⁶ Леопольд Джеранович Менціоне, власник майстерень скульптурних виробів із мармуру. У 1890-х філії його фірми діяли в Одесі, Єлизаветграді та Севастополі; головний заклад знаходився у м. Масса (Італія) на місці каменоломень знаменитого каррарського мармуру. З Менціоне Едуардс також співпрацював під час роботи над пам'ятником Катерині II для Одеси.

⁷ Іван Павлович Паоліні (1860-ті – до 1941) – вихованець одеської школи скульптури, власник приватної скульптурної майстерні. Брав участь у конкурсі проектів зі спорудження пам'ятника Катерині II в Одесі. Тісно співпрацював з архітектором Л.М. Черніговим.

⁸ Вряди-годи виникає питання щодо доречності іменної приставки у назві ОХУ. Наприклад, були пропозиції замість Грекова надати ім'я Волокидіна. Питання спірне. Чи не доречніше, щоб цьому ушавленому закладу надали ім'я Бориса Едуардса, адже саме він першим порушив питання щодо необхідності перетворення його у вищий навчальний заклад – ідея, яка за життя майстра була реалізована лише частково у період його каденції директора закладу.